

Protestantizmus és unitarizmus.

(Felolvasás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.)

A reformáció ellenségei azzal érvelnek a XVI. század nagy munkája ellen, hogy hiszen, nem tudott hit dolgában egységet eredményezni, hanem *különféle* irányodat, *különféle* egyházakat teremtett; a mi nézetünk szerint éppen ezáltal bizonyította be leginkább, hogy mennyire felszabadította a lelkek világát a közös békó alól, már 1557-ben³alkalmat nyújtva arra, hogy a szabadságért lelkesülő kis Erdély törvénycikk alakjában mondhassa ki azokat a nagyjelentőségű szavakat, mely szerint mindenki a lelkének megfelelő vallást követheti!

Hogy az akkori szabadság után vágyódó világban a protestantizmus mellett az unitarizmus is *újra éledt*, az nagyon természetes; ha már egyszer meg volt az ellenállhatatlan vágy, visszavezetni a kereszténységet a jézusi egyszerűséghez, akkor nem állapodhatott meg a reformáció a *negyedik századnál*, hanem megteremtette azt az irányt is, mely visszaállította az első három századnak egyszerű egy Isten hívését – unitarizmusát.

Talán éppen ezért tűnhetik fel sokak előtt különösnek, hogy miért választom tüntetően külön egymástól a protestantizmus és unitarizmus fogalmát, mint a hogy azt felolvasásom címe is mutatja. De a ki behatóan foglalkozik mindkettővel és következetesen megfigyeli úgy az egyik, mint a másik lényegét, munkálkodását, magatartását, annak be kell látni, hogy bár mindketten ugyanegy hatalmas áramlatnak köszönhetik létezésü-

ket s ennél fogva testvéri szeretettel és ragaszkodással viseltetnek egymás iránt, szeretnének is egy közös úton haladni, hogy egyetértve, egymást támogatva, annál bátrabban, annál könnyebben szálljanak szembe a közös veszélyekkel és ellenséggel, de mindkettőnek külön rendeltetése, külön hajlamai lévén – kénytelenek egymástól elválva, önállóan működni.

Mert valamint a protestantizmusnak rendeltetése, hivatása a következetes ragaszkodás azokhoz a tradíciókhoz, melyeket a két hajthatatlan szilárdságú reformátor örök időkre letéteményezett számára, szinte egyházaikba lehelve egyéniségüknek határozottságát, hajthatatlanságát, *éppen erre építve a protestantizmusnak megingathatlan Siónját* – ugyanúgy rendeltetése az unitarizmusnak a folytonos fejlődés és haladás, ha az is következetesen hú akar maradni nagynevű magyar reformátorához, ki maga lévén a *megtestesült haladás*, minden dogmát, minden egyhelyre bilincselő hagyományt feleslegesnek tartva, egyedül a tökéletesedés utáni törekvést kötötte ki egyszersmindenkorra egyháza számára.

Természetesen ebből az következett, hogy a két irány, bár lassan, de mindig jobban és jobban távolodót el egymástól.

Ezek a gondolatok vezettek engem arra az elhatározásra, hogy megpróbálom egy kis felolvasás alakjában *külön választva* ismertetni mindkettőt, hogy a menyire csak gyenge erőmtől tellik, rámutathassak tanaiknak és tulajdonságaiknak legcsekélyebb különbségeire is, igazságosan és egyformán méltányolva úgy a protestantizmus, mint az unitarizmus erősségeit.

A protestantizmus Istene – Luther és a többi vele egy nézetten levő reformátorok helybenhagyása folytán – a kereszténység zömének imponáló, hatalmas Istene: a csodás *Szentháromság*; az Atya-, Fiú- és

Szentlélek-Isten. *Egy* és mégis *három*, *három* és mégis *egy* – emberi gyarló észszel fel nem fogható ugyan, de mindenesetre nagy és mély benyomást tesz az emberi lélekre és fantáziára. Az az őskeresztény Isten, ki már a második, harmadik században kezdett a hitviták tárgya lenni, ki az ó-testamentumban még haragvó és büntető úr, míg az új-testamentumban már a kiengesztelődött, szerető atya, kinek egyszülött fia, saját »én"-je váltja meg és oldja fel vére hullásával az átok alól a világot.

A unitarizmus Istene szintén őskeresztény Isten, – de csak az az *egyetlen szellem*, kinek *ma már* kiszabott formát, meghatározott alakot, kijelölt helyet nem mer adni senki... csak a verseiben éneкли meg a költő, műveiben dicsőíti az író, a természetben bámulja a természettudós, az emberi lélekben kutatja a filozófus – és ha soha katekizmust nem tanultunk volna, a *szíveinkben* érezzük mi unitáriusok. Hatalmas benyomást keltő és keresztény istenség mind a kettő, – de azért a kettő közötti különbséget eltagadni nem lehet.

A protestantizmus üdvözítője a mythos impozáns és költői szépségű Krisztusa, ki az istenség magas trónjáról szállt le a földre, hogy vére ontásával: halálával váltsa meg egy és mindenkorra a magától tehetetlen világot. A *valóságos Isten*, ki maga szenved mártírhálált az emberek iránti szeretetből!

A modern unitarizmus megváltója ma már csak az a magasra törő *valóságos ember*, ki egyedül becsületes törekvésével, rendíthetetlen igazságérzetével, szabadság utáni vágyával és kitartó küzdelmével mutatott „út”-at és „élet”-et a megváltásunkhoz.

A protestantizmus Krisztusa az *égből* szállt alá *emberré* – az unitarizmus Jézusa *emberből* emelkedett fel az *égig*! A protestantizmus Krisztusa *egyedül* képviseli az Istenfiúságot és ő maga tündöklék királyi fényben, – az unitarizmus Jézusa maga szerény alak, de az egész emberiséget Istenfiaivá avatja!

A protestantizmus Krisztusa már régen elvégezte nagy munkáját és dicsőségesen ül felséges atyja jobbján, – az unitarizmus Jézusa mintha még mindig hordaná velünk a keresztet.

Az egyik tagadhatatlanul fényességénél, hatalmasságánál fogva imponál és egy meseszerűen költői szép világot varázsol elénk; a másik csak megható egyszerűségével, igazságánál fogva hat reánk, de éppen ezért a kettő közötti különbség itt is feltűnő.

A protestantizmus szentlelke a tüzes nyelv alakjában megjelent *Szentlélek-Isten* s mint valóságos Isten, kizárólag a szentháromság-hívők tulajdonát kell hogy képezze; az unitarizmus szentlelke ellenben csak az az isteni ajándék, az a lelkesítő *erő*, mely faj- és valláskülönbség nélkül száll le az őt befogadó minden jó lélekre.

A protestantizmus embere a *bűnben született*, kárhozatot érdemlő, magától tehetetlen ember, kit csak ártatlan véráldozat árán lehet megmenteni, bár sorsa – Calvin szerint – előre van jóra vagy rosszra predesztinálva. Az unitarizmus embere megmaradt az Isten képére teremtett embernek teljes *szabad akarattal* felruházva, ki minden jóra és szépre fogékony lévén, sohasem sülyedhet oly mélyen, hogy önerejéből fel ne tudjon ismét emelkedni és mesterét követni. Talán innét származik az a körülmény, hogy míg a protestáns, ember a templomban, Isten színe előtt még bűnösebbnek és gyarlóbbnak tartja magát, az unitárius ember viszont mintha feljebb tartaná ilyenkor a fejét és megbocsátandó elbizakodottságában szinte az egek közelében érzi magát.

A protestantizmus halhatatlanság hite még mindig Krisztus *testi* feltámadására van alapítva – a modern unitarizmus már régen a jézusi *eszmék* feltámadásától várja és reményli minden tekintetben az örök életet

A protestantizmus a kijelentést a bibliában, mint *egyedül* csálthatatlan könyvben találja meg, az unitarizmus bár nagy tiszteletben tartja a bibliát, mint az igazságok tár-

házát, de azért mellé állítja az irodalomnak egyéb, folyton újabb és újabb termékeit is nem tudva és nem akarva elhinni, hogy az isten *csak egyetlenegy könyvben* jelentette ki az ő igazságait és hogy végtelen kegyelme ne teremtsen *minden* időben, *minden* kor számára újabb és újabb prófétákat, kik ugyanúgy megszállva az Istennek szent lelke által, mint egykor az evangélisták, minden kornak a *maga szellemében* és a *maga nyelvén* hirdessék az örök igazságokat.

A protestantizmus a bibliát még ma is inkább szó *szert* magyarázza, míg az unitarizmus tisztán csak a *szellemét hirdeti*. A protestantizmus a bibliában foglalt *csodák* által kívánja Isten létezését és a hit jogosultságát bizonyítani; az unitarizmus éppen ellenkezőleg: a természetnek harmonikus megbízható *rendjében* látja az isteni bölcseséget.

A protestantizmus theológiája komplikációinál fogva egy nagy előzetes tanulmányt, -szakszerű ismeretet és tehetséget igényel, mert egyszerű laikus ész nem elég-séges ahhoz, hogy azt egyszerre és azonnal felfoghassa; unitarizmust ellenben – a természetből fakadó, szinte kézzelfoghatóan egyszerű hit lévén, – még a gyermek is minden fejtörés nélkül azonnal akceptálhatja. Ennélfogva, míg a protestáns irodalom bármilyen érdekes és értékes legyen is, de komplikációinál és kiszabott dogmatikai irányánál fogva, kizárólag protestánsok, még pedig *szakszerűen* képzett protestánsok által érthető és élvezhető csak, a modern unitárius irodalomnak szerintem nagy előnyül szolgál az a körülmény, hogy semmiféle hitcikket, bonyolódott kérdéseket nem tartalmazva, nem hirdetve, tulajdonképpen mintha nem is egyféle-kezet, egy vallás emberei, hanem faj- és valláskülönbség nélkül az *egész világ* számára íratott volna.

A protestáns ember az üdvözülés főkéllékeül a „hit”-et állítja s miután a protestáns theologia nagy tudományt igényel, tehát ezen irányban vár a hívőre nézve feladat – az unitárius ember ellenben vallásának tanítása folytán

az *életre* és *cselekedetre* fektetve a fősúlyt, viszont e tekintetben súlyosodik reá a felelősség.

A protestantizmus aprólékos külsőségekben is különbözni kíván a katholicizmustól, míg az unitarizmus megelégszik azzal, ha *szellemileg* emelkedhetik minél magasabban föléje. A többek között a protestáns ember tüntetően „keresztyén”-nek mondja Krisztus követőjét, az unitarizmus ebben az egyben nem reformál.

A protestantizmus tehát külső formájánál, megállapított hitcikkeinél fogva az az erős épület, mely bár nagyszellemű megalapítói által sokkal szabadabb levegőben és egy magasabb lépcsőfokon lett építve, mint a katholicizmus, de rendíthetetlen megállapodásánál fogva, szilárd, áthatolhatatlan bástyáitól körülvéve, a maga nemében éppen olyan impozáns és hatalmas vár, mint amaz – az unitarizmus ellenben csak egy végtelen *lépcsőzete* melyen folyton, fölebb és fölebb lehet jutni ...

A fundamentum *egy*, mert, hogy egyszer már én is a bibliával szóljak, más fundamentumot senki sem vethet azonkívül mely egyszer vettetett – mely a Jézus Krisztus”. Csakhogy míg az egyiknek fundamentuma a dogmája *mozdulatlan* Krisztusa, mely azt a nagy hatalmat képviselő merevségét eredményezi – addig a másik csak arra az igazságkereső, őszinte, *előre* és *fölfelé* törekvő *jellemre* építette házát, melynek legnagyobb képviselője szinten Jézus Krisztus volt.

De bár én még ma sem tudom megérteni, hogy *ez* a fundamentum miért ne lehetne legalább is éppen oly szilárd és *pozitív* alap egy egyház építésére, mint amaz; mégis, ha őszinte és igazságos kívánok lenni, be kell vallanom azt a tényt, hogy míg protestantizmus mint felekezet, mint egyház hatalmas templomai mindig telve, hívei mindig készek az ünneplésre – addig az unitarizmus mint az imádkozók serege, mint felekezet, a többi egyházakhoz képest, bizony még ma is jelentéktelen, mintha csak mindenáron be akarná nekünk lelkesülőknék bizonyítani, hogy hiába: *nem ez*

a rendeltetése! De tudja az Isten, mintha az eszméi ott bujkálnának mindenütt, szétszórtan-az egész világon, összpontosulva a lelkek legmélyén, mint egy megmagyarázhatatlan érzélem, vágy a szabadság, az igazság után – és midőn időnként föl-fölmerül egy *Kossuth*, egy *Tolstoj* vagy egy *Zola* (nem a regényíró – hanem az *igazságkereső*, az *igazságvédő* Zola), ki egyháza ellenére hirdeti a *mi* Istenünket, ki *mindnyájunknak* atyja és a *mi* Jézusunkat, ki eszméi által *mindnyájunknak* megváltója – akkor az unitarizmusnak nagy ünnepe van és hívei, mintha istentiszteleten lennének, önkénytelenül kulcsolják imára kezüket.

Míg tehát a protestantizmus *egyház* és *felekezet* alakjában teljesíti misszióját és így ér el tagadhatatlanul gyönyörű eredményeket a jótékonyaság terén is – addig az unitarizmus inkább csak mint *eszme* mint egy láthatatlan mozgó, javító és reformáló *erő* szolgálja a világot és észrevétlenül viszi azt fokról-fokra előre.

Már most arra akérdésre, hogy ilyen körülmények között van-e hát valami értelme a *mi* unitárius egyházunknak, egyletünknek és szabad-e egyáltalában az unitárius eszmét felekezetbe erőszakolni és egyletek által hirdetni – teljes jóhiszeműséggel és meggyőződéssel merem állítani, hogy igen.

Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, csak röviden jelzem Kolozsvárott tartott felolvasásomból azon részt, miszerint a *mai* világban, a *mai* társadalomban nem lehetséges, hogy csak egyes kiváló egyéniségek hirdessék a *mi* liberális és emberséges tanainkat, hanem nagyon is nagy szükség arra, hogy *vezető szózat* gyanánt nyíltan és hangosan hirdessük azokat egyházunk által is. Mert ezek az egyszerű, igénytelennek látszó eszmék, melyek az unitarizmust alkotják, a mai nehéz és kritikus időszakban nem annyira megvetendők és mellőzendők, mint a hogy azt némelyek hinni és hirdetni szeretnék.

Különben is én még mindig nem tudok megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a mi *magyar* jellegű vallásunk, melynek nagynevű prófétája is szívvel-lélekkel *magyar* volt, a mi világos értelmű, őszinte jellemű, szabadságért küzdő és lelkesülő, geniális magyar fajunknál – mely mindig kész volt a tisztultabb, szabadabb eszmék elfogadására – csakugyan ne tudjon idővel nagyobb mérvben hódítani. Vagy hogy ne jöjjön egy mélyebb kedélyű korszak, midőn a függetlenül és önállóan gondolkodó emberek között támadnak majd talán olyanok is, kik már *igazságérzetüknél* fogva is szívesen exponálják magukat egy oly irányért, azért az egyházért, mely őszintén és bátran szembe mer nézni mindenkor az igazsággal! Hogy ne jöjjön majd idő, melyben a felvilágosodott, elfogulatlanul gondolkozó embereknek is jól esik talán rokonlekek társaságában egy kis otthonra találni.

Úgy érzem, mintha most önkénytelenül eltaláltam volna a helyes kifejezést, valósággal *otthonunk* nekünk, szabadelvűeknek, a mi unitárius egyházunk. Mert bármennyire ne a felekezetiességben és templomozásban találjuk is fel vallásosságunkat, azért ahányszor csak e kis templomba lépünk, mintha mindig *haza* jönnénk!

Ha a külvilágban lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy jóknak és igazaknak vélt szabadelvű eszméink, gondolataink, törekvéseink félreértetnek – a legtöbbször mi magunk is velük együtt – és kezdjük magunkat az emberek társaságában kényelmetlenül és idegenen érezni, biztosak lehetünk benne, hogy ide visszatérve, a más-hol rosszul fogadott, félreértett eszméink, gondolataink itt mindenkor hűséges „otthon”-ra találunk.

Ha sokszor meghasonolva a világgal magunkkal, sőt még néha saját eszméinkkel is és meglepve a teljes pessimizmus által, elcsüggedve tépelődünk megoldhatatlannak látszó problémák felett, meg lehetünk győződve arról, hogy ide belépve, lecsillapul háborgó

lelkünk, újból megtaláljuk annak összhangját és minden tekintetben „itthon” fogjuk magunkat ismét érezni. Vagy ha a mai hóbortos világban lelkünk valami misztikus tannak, fantasztikus kultusznak lesz rabja és elhittetjük magunkkal, *hogy mi tudományos és felvilágosodott* alapon állunk, ez a mi tiszta és egészséges levegőnk a legjobb orvosság reája!

Ha egyikünk vagy másikunk kénytelen bármily oknál fogva a házi tűzhely melegét nélkülözni, vagy esetleg egy száraz, lélekölő munkakörhöz van kötve, mely kifárasztja, elcsüggeszti testét, lelkét és nincs számára egy nyugalmat ígérő hely, nincs életében egy megnyugvó pont, mely lelkét jóleső pihenéssel töltené el, annak ez a mi egyházunk egy kis oázis, melyben a zaklatott lélek megpihen.

De nemcsak nekünk – kik felekezetiileg is ide tartozunk – szolgál e kis templom otthonul, hanem otthont képvisel egyúttal minden szabadon gondolkozó vallásos lélek számára, ki lelkében, szívében vallja a mi egyszerű, liberális hitünket és csak ősi *magyar* típusáról tesz tanúbizonyságot egyházunk akkor, midőn templomunk, egyletünk *vendégszeretően* nyitva áll minden felekezet, minden nemzet fiai számára!

Egyletünknek is minden törekvése, minden működése oda irányul, hogy templomunkban minden liberális színvonalon álló, miszticizmustól ment, vallásos eszmét, bármily felekezethez és nemzethez tartozó egyén bátran hirdethessen! Mert jól tudjuk és érezzük, hogy e törekvésünkkel bizonyítjuk be legjobban, hogy mint a teljes szabadság és felvilágosodottság előharcosai mi nemcsak *magyarok*, hanem valóban *unitáriusok* is vagyunk és egyházunk, egyletünk, eszméink minden tekintetben megfelelnek a kor szellemének és kívánalmainak.

Mert valamint az ős protestantizmus hatalma és imponáló ereje tagadhatatlanul a következetes, szilárd és hajthatatlan *megállapodás* – ugyanúgy szolgál az uni-

tarizmus erősségéül a folytonos *fejlődés*, folytonos *haladás!*

Hogy miként a szabad levegőben élő, láncától megszabadult madár is arra használja fel szabadságát, hogy *minél merészebben*, minél magasabbra, folyton fölebb és fölebb szálljon, ugyanúgy emelkedjék az unitarizmus is fokról-fokra fölebb, az „Isten országa” felé.

